

between the components of lexical meanings is not actualized due to their irrelevance for the communication process. Thus, the linguistic mechanism that establishes the synonymy or non-synonymy of relations is the neutralization of their lexical meanings.

Key words: synonyms, complementarity, contrariety, repetition, lexical-semantic variant, syntactic parallelism, implicative model.

Отримано: 2.10.2024 р.

УДК 323(477):811.161.2]:001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.58-64

Зореслава Шевчук

ORCID 0000-0002-9309-5517,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови,

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

СЕМАНТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ ЛЕКСЕМИ «ВІЙНА» В ПОЕМІ ІВАНА ОГІЄНКА «ТУМИ»

У статті проаналізовано семантичне наповнення лексеми «війна» в поемі «Туми», її вербалізацію крізь призму символічності (смерть, руйнування, втрата, трагедія). Окреслено полісемантичність лексеми «війна», представлену негативно конотованими асоціатами (ворог, полонений, рана, кров).

Ключові слова: Іван Огієнко, лексема, асоціат, трагедія, смерть.

Постановка проблеми. Лексема «війна» є важливим елементом мовної картини світу, відображаючи не лише об'єктивну реальність, а й культурні, історичні та ментальні особливості суспільства. Дослідження номінації «війна» в мовознавстві має багатий академічний контекст і охоплює такі напрями, як когнітивна лінгвістика, семантика, дискурс-аналіз та лінгвокультурологія.

Лексема «війна» є однією з ключових у мовному просторі, особливо в контексті соціально-історичних та культурних змін. Її семантика відображає багатогранність сприйняття цього поняття у різних комунікативних і стилістичних ситуаціях. Т. Вільчинська зауважує, що війна, яка на перший погляд видається інтуїтивно зрозумілою, насправді є складним і багатогранним явищем. Досліджуючи символічну природу поняття війни, автори Енциклопедичного словника символів культури України стверджують, що зазвичай на планеті завжди хтось воює, війна стала неодмінною і схоже неминучою умовою людського існування. Навіть не задумуючись про це, ми живемо з тією чи іншою концепцією війни, яка закарбувалася в нашій свідомості і культурі [2, с.111].

Важливого значення слову як основному репрезентанту концепту надає В. Жайворонок, зауважуючи, що воно не тільки містить і передає актуальну інформацію, а й акумулює також загальногуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емоційну, оцінну інформацію, значущу для того чи того соціуму. У результаті чого мовна одиниця функціонує не просто як слово-номінація, а як словоконцепт – вмістилище узагальненого культурного смислу [5, с.10].

Поняття війни активно досліджували науковці в українському художньому дискурсі (О. Бондар, Л. Марчук, Н. Сологуб, Л. Масенко, Т. Приступа, Г. Яворська та ін.). Проте детального аналізу потребують твори Івана Огієнка в контексті опису різнорівневих лексем.

Мета дослідження. Метою розвідки є вербальна репрезентація лексеми «війна» та її семантичне наповнення в поемі Івана Огієнка «Туми».

Виклад основного матеріалу. Лексема «війна» була об'єктом лінгвістичних досліджень у різних аспектах: лінгвокультурологічному, етнолінгвістичному, лінгвоконцептологічному тощо. Її лінгвістичний аналіз передбачає виокремлення істотних ознак предмета, поняття, явища, «занурених» у культуру етносу та об'єктивованих у мовленні, для виявлення яких необхідне звернення до фактів історії, філософії, психології, соціології та інших суміжних наук [4]. В українській мові лексема війна об'єктивується за допомогою низки лексичних засобів, утворюючи універсальні бінарні опозиції: війна – мир, смерть – життя, сум – радість та ін.

Широке системно-логічне розуміння номінації «війна» подає О. Колесник: «ВІЙНА є наслідком конфлікту контрарно сконфігурованих і орієнтованих систем. Протилежна орієнтація учасників конфлікту охоплює їхні онтологічні (а), функціональні (б), локативно-темпоральні (д) та аксіологічні (с) ознаки. При цьому, замість діалектичної взаємодії та трансформації енергії конфлікту в нові творчі моделі співіснування відбувається ескалація конфлікту. Його глибинні причини, пов'язані з низкою вторинних міфів (базових аксіоматичних операторів, що визначають стратегії й тактики буття), ситуативно профілюються й загострюються. Це свідчить, з одного боку, про «виснаження» ресурсів певної системи, її кризовий стан і неспроможність адекватно взаємодіяти зі світом, що динамічно розвивається й трансформується, а з іншого – про закритий «жорсткий» характер системи, що унеможлиблює її адаптацію, компромісні взаємодії та здатність до самопідтримки (звідець – агресія як пошук нових ресурсів різної природи)» [7, с.217].

Слово «війна» має праслов'янське походження (војна), пов'язане з коренем вој- («воїн», «бой»), що вказує на початковий зв'язок із поняттям збройної боротьби. За словником української мови, війна – «1. Організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо. 2. Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба» [10, т. 1, с.669]:

*Забули свою рідну мову,
І їм Україна не мати,
Покинули Віру Христову
Й ходили вже Січ воювати...* [6, с.5].

Лексема «війна» містить такі семантичні ознаки:

Руйнування та конфлікт: війна завжди асоціюється зі знищенням, фізичним чи моральним.

Колективність: поняття війни стосується великих груп людей.

Протистояння: боротьба між двома чи більше сторонами.

Мета: досягнення переваги, влади, ресурсів.

Поема Івана Огієнка «Туми» є одним із його знакових творів, де через призму національної та особистісної трагедії автор передає драматизм і жахи війни. Невипадково обрана назва твору. У давнину тумами, діти, народжені се-

ред татар, коли одним з батьків були християнка чи християнин. Описана тут голосна подія відбулася весною року 1675-го, по татарському нападі на Січ на Різдва Христове 1674-го року [6, с.3]:

*І крикнув Сірко в повний голос:
«А де ж наші дітоньки **туми**?»
Йй на сонці блищить сивий волос,
Йй схилилось обличчя з задуми... [6, с.5].
Йй у Крим подалися **статарені туми**:
Ніхто не лишивсь з козаками...
Все братство завмерло в обіймах задуми:
Це люте прокляття над нами !... [6, с.7].*

Лексема «війна» в поемі «Туми» має багатогранне семантичне наповнення, яке відображає не лише фізичну реальність бойових дій, а й їхній вплив на духовний, емоційний та культурний світ людини. Розглянемо основні аспекти.

Війна як символ руйнування, втрата, трагедія. Війна в поемі постає як руйнівна сила, яка несе смерть і спустошення. Автор часто використовує слова з негативною конотацією, що асоціюються із втратою, болем:

*І кидались браттям на груди,
І гоїлись **болі та рани** [6, с.4].
Йй стелилось цілунками бранці по чолу:
Не плач за чужим, **скорбна мати!**... [6, с.7].
І полум'ям стелиться сповідь Сіркова,
Бо **плаче** душа наболіла [6, с.12].*

Для Огієнка війна означає велику особисту і національну трагедію. Через символи (смерть, могила, сльози) в поемі передано розірвані людські долі, втрату близьких. У широкому сенсі, смерть, у баченні Огієнка, – історіософська (смерть як загибель народу, нації, держави):

*І чує Сірко в своїм стомленім серці:
Сини України пропаці...
Йй в душі його батько з козаком у герці
Мста з **смертю** роззявили паці... [6, с.6].
І будьмо вірні їй й віддані,
Йй любім їй, як матір милу,
Аж поки ляжем в **смертні** сані,
Аж поки підєм у **могилу!**... [6, с.10].
Пробачте й старому мені, мої діти:
Не я вас **убив** – **вбила** доля »... [6, с.13].
Йй козаків чимало в кривавій цій зливі
В **могилу** холодну загнали [6, с.3].
І вийшов Сірко на високу **могилу**:
Розкидані **труп**и довкола,
І звести очей кошовому невислу,
Печаль невимовна б'є з чола... [6, с.12].
Йй козаки зсумніли від щирого слова,
І рине **сльоза** їм несміла [6, с.12].*

Війна як виклик для національного духу. Іван Огієнко трактує війну також як момент випробування для народу, що має або стати сильнішим, або бути зни-

шеним. У цьому контексті лексема «війна» наповнюється значенням боротьби за виживання, збереження територіальної цілісності та національної ідентичності:

*Й поклявся Сірко за цю **кров** відплатити,
Хоч старість покрала вже сили:
«Сірка спам'ятає татарин несучий
За ці передчасні **могили!**».. [6, с.3].
Не знає Сірко для татарів **пощади**,
Ім'я його – **жах** для невіри:
«Нехай Україну забудуть ці гади,
Минуться хай наші вампіри!
Гуляй, товариство, козацтву на славу,
Для мене гульня це остання:
У **помсті** наш меч на невіру лукаву
Посвище нехай до світання!»... [6, с.4].*

Війна як моральний конфлікт. У творі війна зображується як зіткнення не лише армій, а й цінностей, добра і зла. Це моральна дилема, де постає питання справедливості війни та її доцільності. Лексема «війна» у цьому аспекті позначає протиріччя між руйнівною природою боротьби і її можливими шляхетними цілями:

*І з **помстою** Кримом гуляє **відплата**,
Козацькі мечі вже **щербаті**,
І з димом пішла **пишина** ханська палата,
Рятунку нема й **бідній хаті** [6, с.3].*

Лексема «війна» є полісемантичною, а також часто несе різні конотації: Відтак із-поміж негативно конотованих асоціатив, пов'язаних із лексемою «війна» у поемі «Туми», виокремлюємо такі:

Війна – ворог:

*Скрізь повно в нас **зради**
За марні **принади**,
І **ворогу** служать за гроші [6, с.8].
В нас згоди немає,
Свавілля безкрає,
Всі пнуться до **ворога** пана [6, с.8].
О Краю милий, Краю Рідний,
Святий **огню** душі моїй,
Я вірю: **буде** завжди **плідний**
За Тебе з **ворогом** наш бій! [6, с.9].*

Війна – кров:

*Йде ступить козак – повно **крові** та **диму**,
І тісно татарам, як в **жорні**.
І **стеляться** Кримом **голодні** **пожари**,
Невірна **кров** **лється** **рікою** [6, с.3].*

Війна – рана, поранений:

*І **крикнув** Сірко **рано-вранці**,
Немов **лісовій** **тур** **ранений** [6, с.4].
І **кидались** **браттям** на **груди**,
І **гоїлись** **болі** та **рани** [6, с.4].
Он там... **юнак** **гордий** у **батька** **вп'яв** **очі**...
І **рана**, як **паща**, на **чолі**... [6, с.13].*

Війна – полонений, бранець (за словником української мови, бранець –

1. Полонений, військовополонений (нар.-поет.) [10, т.1, с.226].

*«А де ж наші родичі бранці,
Де ж брат у Христі **полонений** ?» [6, с.4].
І стали козаки збирати
Всіх **бранців** із тюрем глибоких [6, с.4].
І звільнені **бранці** танцюють щосили
А туми німі, звірі хижі [6, с.6].*

Відзначимо, що Іван Огієнко вживає лексему «бранка» в жіночому роді, водночас чоловічого варіанта цієї номінації не представлено:

*І скрикнула **бранка** до рідного сина,
І в розпачі витягла руки [6, с.7].
А **бранка** невтішна за сином голосить,
І плакати буде довіку [6, с.12].*

Із війною тісно пов'язаний асоціат-кольороназва «чорний». На семантичному рівні чорний зображує щось негативне:

*І тумів козаки стягали, –
Шваргочуть усі, як татари,
Й дивилися злобно, шакали,
Чорніші від темної хмари [6, с.5].
А туми **зчорніли**, як тучі грозові,
Лиш очі горять невеселі [6, с.6].*

Висновки. У поемі «Туми» Івана Огієнка лексема «війна» має глибоке семантичне наповнення, яке розкриває не лише жахи та страждання, але й вказує на національні ідеали, боротьбу за ідентичність і внутрішній моральний конфлікт. Через цю лексему автор акцентує увагу на драматичній долі українського народу в умовах історичних катастроф.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вавшко О.В. Концептуальні метафори на позначення концепту війна в Україні. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2017/концептуальні-метафори-на-позначенні/>
2. Вільчинська Т.П. Концепт «війна»: особливості мовної об'єктивації у газетному тексті. *Лінгвістичні студії*. 2017. Вип. 34. С. 110-114.
3. Добощ О.О. Війна – Україна. Реальність чи концептуальна метафора? *Людина. Комп'ютер. Комунікація*: зб. наук. праць. Львів, 2015. С. 146-149.
4. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: монографія. Київ: НДПУ, 2007. 444 с.
5. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
6. Іларіон. Туми. Париж, 1947. 18 с.
7. Колесник О.С. Концепт війна в аспекті лінгвосеміотики та лінгвокультурології. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. Вип. 48. С. 216-230.
8. Навальна М.І. Війни загарбницькі й «солодкі» (семантична динаміка лексеми війна в сучасній мовній практиці). *Культура слова*. 2006. № 66-67. С. 88-90.
9. Овсієнко А.С. Лексема війна в різних лексико-семантичних виявах. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер. Філологічні науки (мовознавство)*. Дрогобич. С. 156-159.
10. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980.

References:

1. Vavshko, O.V. Kontseptualni metafory na poznachennia kontseptu viina v Ukraini. [*Conceptual metaphors to denote the concept of war in Ukraine*]. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2017/kontseptualni-metafory-na-poznachenn/> (in Ukr.).
2. Vilchynska, T.P. (2017). Kontsept «viina»: osoblyvosti movnoi ob'iektyvatsii u hazetnomu teksti. [The concept of «war»: features of linguistic objectification in a newspaper text]. *Linguistic studies. [Linguistic studies]*. 32, 110-114. (in Ukr.).
3. Dobosh, O.O. (2015). Viina – Ukraina. Realnist chy kontseptualna metafora? [War – Ukraine. Reality or conceptual metaphor?]. *Liudyna. Kompiuter. komunikatsiia: zb. nauk. prats. [Man. Computer. Communication: col. of sc. papers]*. 146-149. (in Ukr.).
4. Yermolenko, S.Ya. (2007). Mova i ukrainoznavchyi svitohliad: monohrafiia. [Language and the worldview of Ukrainian studies: a monograph]. Kyiv: NDIU. (in Ukr.).
5. Zhaivoronok, V.V. (2007). Ukrainska etnolinhvistyka. [Ukrainian ethnolinguistics]. Kyiv: Dovira. (in Ukr.).
6. Ilarion (1947). Tummy. [Tumi]. Paris. (in Ukr.).
7. Kolesnyk, O.S. (2014). Kontsept viina v aspekti linhvosemiotyky ta linhvokultur-olohii. [The concept of war in the aspect of linguosemiotics and linguocultural studies]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu. [Linguistic and conceptual pictures of the world]*. 48, 216-230. (in Ukr.).
8. Navalna, M.I. (2006). Viiny zaharbnyski y «solodki» (semantychna dynamika leksemy viina v suchasni movni praktysi). [Aggressive and «sweet» wars (semantic dynamics of the lexeme war in modern linguistic practice)]. *Kultura slova. [Word culture]*. 66-67. (in Ukr.).
9. Ovsiienko, A.S. Leksema viina v riznykh leksyko-semantychnykh vyjavakh. [The lexeme war in various lexical and semantic images]. *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Filolohichni nauky (movoznavstvo). [Scientific Bulletin of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series Philological sciences (linguistics)]*. Drohobych, 156-159. (in Ukr.).
10. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes [*Dictionary of the Ukrainian language*] (1970-1980) / ed. I.K. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).

Zoreslava Shevchuk

SEMANTIC FILLING OF THE LEXEME «WAR» IN THE POEM OF IVAN OHIIENKO «TUMY»

The article analyzes the semantic content of the lexeme «war» in the poem «Tummy», its verbalization through the prism of symbolism. The lexeme «war» is one of the key ones in the linguistic space, especially in the context of socio-historical and cultural changes. Its semantics reflects the multifaceted perception of this concept in various communicative and stylistic situations. In the poem «Tummy» by Ivan Ohiienko, the lexeme «war» has a deep semantic content, which reveals not only horrors and suffering, but also indicates national ideals, the struggle for identity, and internal moral conflict. Through this lexeme, the author emphasizes the dramatic fate of the Ukrainian people in the conditions of historical disasters. The lexeme «war» in the poem «Tummy» has a multifaceted semantic content that reflects not only the physical reality of hostilities, but also their impact on the spiritual, emotional and cultural world of a person. War appears in the poem as a destructive force that brings death and devastation. The author often uses words with negative connotations associated with loss and pain. For Ohiienko, the war means a great personal and national tragedy.

Through symbols (death, grave, tears) the poem conveys torn human destinies, the loss of loved ones. Ivan Ohienko also interprets the war as a moment of testing for the nation, which must either become stronger or be destroyed. In the work, the war is depicted as a clash not only of armies, but also of values, good and evil. This is a moral dilemma, where the question of the justice of war and its expediency arises. The lexeme «war» in this aspect denotes the contradiction between the destructive nature of the struggle and its possible noble goals. The lexeme «war» is polysemantic and also often carries different connotations. Therefore, among the negatively connoted associates associated with the lexeme «war» in the poem «Туму», we single out the following: enemy, blood, wound, captive. The associated color name «black» is closely connected with the war. At the semantic level, black represents something negative.

Key words: Ivan Ohienko, lexeme, associate, tragedy, death.

Отримано: 8.10.2024 р.